

ЩОДО ПИТАННЯ СУБ'ЄКТІВ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА МАЙНО РЕЛІГІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

ON THE SUBJECTS OF THE TITLE TO THE PROPERTY FOR RELIGIOUS PURPOSES

Піддубна В.Ф.,

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного права № 2
Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*

У даній статті розглядається правове положення майна релігійного призначення. Автор аналізує класичну літературу, історію нормативного регулювання і сучасний стан законодавства. Обґрунтовується висновок про те, що суб'єктами права власності на майно релігійного призначення слід визнавати як централізовані релігійні організації, які діють через своїх законних представників – управління (центри), а також місцеві релігійні організації, що входять до складу централізованої релігійної організації.

Ключові слова: релігійні об'єднання, майно релігійного призначення, суб'єкти права власності, місцеві релігійні організації, централізовані релігійні організації.

В данной статье рассматривается правовое положение имущества религиозного назначения. Автор анализирует классическую литературу, историю нормативного регулирования и современное состояние законодательства. Обосновывается вывод о том, что субъектами права собственности на имущество религиозного назначения могут быть признаны как централизованные религиозные организации, которые действуют через своих законных представителей – управления (центры), а также местные религиозные организации, которые входят в состав централизованной религиозной организации.

Ключевые слова: религиозные объединения, имущество религиозного назначения, субъекты права собственности, местные религиозные организации, централизованные религиозные организации.

The article deals with the legal state of property for religious purposes. The author analyzed classical literature, history of legal regulation and the current law provisions. In this article the conclusion that the subjects of the right to property for religious purposes may be recognized as a centralized religious organizations that operate through their legal representatives - Management (centers), as well as local religious organizations, which are part of a centralized religious organization.

Key words: religious associations, property for religious purposes, the subjects of property rights, local religious organizations, centralized religious organizations.

Питання щодо суб'єктів права власності на майно релігійного призначення є недостатньо дослідженим в сучасній цивільно-правовій літературі, хоча ця проблема детально досліджувалася вченими-каноністами минулого, зокрема Н.С. Суворовим, єпископом Никодимом Далматинським, А.С. Павловим.

Метою цієї статті є визначення суб'єктів права власності на майно релігійного призначення.

Коротко зупинимося на тих теоріях, які існували і існують щодо суб'єкта власності церковного майна. В історії перших століть християнства панувало декілька теорій, зокрема теорія божественної власності і теорія власності жебраків. Відповідно до теорії божественної власності церковне майно належить Богові і надається ним виключно для церковних потреб. Саме ця теорія підтримується теологами і каноністами сьогодні. Між тим ні правники минулого, ні сучасні правники не поділяють положень цієї теорії, а німецькі вчені свого часу навіть назвали її теорією наївного богохульства [1, с. 588]. Н.С. Суворов, спростовуючи положення цієї теорії, зазначав, що до Бога не можуть бути застосовані юридичні поняття, які використовуються в цивільному праві, не можна уявити Бога обтяженим сервітутами і зобов'язаннями або таким, на майно якого можна звернути стягнення за борги тощо [2].

Згідно з теорією власності жебраків, церковне майно розглядалося як таке, що надано християнській громаді самим Богом для допомоги нужденним. Прихильники цієї теорії визнавали за всіма нездатними до самостійного заробітку християнами, а саме інвалідами, сиротами, пристарілими право на отримання допомоги з церковної казни [3, с. 176].

Зазначені теорії дуже вдало використовувалися як аргумент при спробі повернути церковне майно у власність держави.

В епоху середньовіччя в Західній Європі виникла теорія загальноцерковної власності, за якою, суб'єктом права власності на церковне майно визнавався папа, який вва-

жав себе верховним володарем всього світу, сюзереном, який має в залежності не тільки всі духовні володіння, а й державні території. Проте в епоху реформації ця теорія втратила своє значення.

Серед вчених-каноністів в епоху середньовіччя певного поширення набула теорія цільового майна, яка була розвинута Бринцем і Беккером [2, с. 117-130]. Сутність її полягала в тому, що в юридичних особах немає сенсу шукати будь-яку особу або суб'єкта права. Майно належить не особі, а «меті» або призначенню. А якщо виходити з того, що власником католицького церковного майна визнається мета, то це не ніщо інше, як сама церква, яка в єдності і загальності повинна визнаватися суб'єктом церковної власності. Вчені, які відстоювали теорію загальноцерковної власності, зауважували з приводу теорії цільового майна, що єдина суто церковна мета локалізується в умовах місця і часу і досягається не церквою взагалі, а місцевими церковними установами, тому і цільове майно може бути як локалізованим, так і відокремленим.

Правники ж, посиляючись на логічну неспроможність цієї теорії, підкреслювали, що мета або призначення не виключають, а, навпаки, з логічною необхідністю передбачають наявність суб'єкта, який бажає досягти мети і досягає її відповідними засобами. Що ж до визнання суб'єктом права власності водночас і церкви і окремих місцевих церковних інститутів, то, як вказував Н.С. Суворов, таке визнання страждає на внутрішнє протиріччя. Хто-небудь один повинен бути власником: або церква в цілому, або місцевий інститут. Між тим не можна не погодитися з О.С. Садковим, який не безпідставно зазначає, що саме релігійним організаціям слід завдячувати появою терміна «цільове майно». Майно богів, церков, виходячи з того, що не можна було вказати реальну особу, якій би воно належало, належало чомусь, а це щось і було метою [4, с. 98].

У XVII-XIII ст. панувала публіцистична теорія, яка розвинулася під впливом природного права, і, відповідно

до якої право власності на церковне майно повинно було визнаватися за державою. Саме ця теорія була використана як наукове підґрунтя для секуляризації церковного майна в різних країнах.

Під впливом ідей релігійної реформації протестантські вчені висунули теорію церковної громади (в окремих джерелах вона носить назву церковно-общинної теорії), відповідно до якої власником церковного майна визнавалася церковна община як корпорація. Проте ця теорія була недосконалою, бо не могла, з одного боку, бути пристосованою до майна католицької церкви, яка не визнавала громаду віруючих суб'єктом будь-яких прав, а з другого, не могла охопити всієї різноманітності суб'єктів права на церковне майно, які існували і могли виникнути, наприклад, в євангельській (протестантській) церкві).

У XIX ст. вченими була запропонована інститутна теорія, відповідно до якої власниками церковного майна визнавалася як церква в цілому, так і її структурні одиниці. Ця теорія знайшла своє втілення в праві як Західної Європи, так і Росії того часу. У католицькій церкві окрім самої церкви суб'єктами права церковної власності визнавалися окремі релігійні організації, єпископські доми, кафедральні й колегіальні капітули, тобто духовні корпорації при церквах, приходи, монашеські ордени, навчальні і благодійні установи тощо. У протестантській церкві суб'єктами права власності визнавалися окремі приходські церкви. Щодо Росії тих часів, то в ній суб'єктами права власності на церковне майно визнавалися такі релігійні організації, як архієрейські доми, монастирі і приходські церкви. Так, відповідно до ст. 413 Законів цивільних серед майна, яке належало цим організаціям, вказувалося на майно (землі, угіддя, млини, інше нерухоме й рухоме майно) церковно-приходських церков (сьогодні – релігійні громади), монастирське майно, майно архієрейських домів (сьогодні – єпархії) [5]. Проте храми, споруди монастирів, часовні, ікони, які являли собою православні святині й інше найбільш значуще майно, було власністю всієї православної церкви в особі Святійшого Синоду.

Досліджуване питання залишається спірним у науці цивільного права, як національній, так і інших країн, зокрема РФ. Єдине, проти чого ніхто з правників не заперечує, це те, що церковне майно повинно мати власника (власників) і, зрозуміло, що ним (ними) повинні бути релігійні організації. Це положення знаходить своє відбиття і в чинному законодавстві України. Такі релігійні об'єднання, як Українська Православна Церква Московського Патріархату, Українська Автокефальна Православна Церква, Українська Греко-католицька Церква і інші, які не є юридичними особами і представляють собою сукупність релігійних організацій: релігійних громад, управлінь (центрів), монастирів, місій, релігійних братств, духовних навчальних закладів, які входять до кожного з них за організаційною або канонічною підлеглистю і є юридичними особами. Кожна із зазначених релігійних організацій – юридичних осіб є суб'єктом права власності на майно, яке їй належить.

Таким чином, в Україні на законодавчому рівні для вирішення проблеми суб'єктів права власності церковного майна пристосована інститутна теорія. Причому, якщо релігійні організації беруть участь у цивільних відносинах безпосередньо, то вищезазначені релігійні об'єднання (церкви) набувають і здійснюють цивільні права та обов'язки через відповідні органи у межах їх компетенції, встановлених канонічними нормами, зокрема через свої центри (управління) [6].

Між тим аналіз статутних документів релігійних організацій, які входять до складу будь-якого із зазначених релігійних об'єднань, свідчить, що релігійні громади обмежуються у своїх правах щодо розпорядження культовими будівлями, окремими предметами культу (іконами, хрестами тощо), які використовуються під час проведення

богослужінь. Отже, можна дійти висновку, що майнова правосуб'єктність релігійних організацій залежить як від їх виду, так і від об'єктів церковного майна.

Якщо проаналізувати Закон РФ «Про свободу совісті та релігійні об'єднання (далі – Закон), то відповідно до його положень суб'єктами права власності на церковне майно визнаються як централізовані релігійні організації, зокрема РПЦ, так і місцеві релігійні організації, що входять до складу централізованої, тобто і в РФ законодавство базується на положеннях інститутної теорії. Так, ЦК РФ [7] визнає суб'єктами права власності на церковне майно приходи, монастирі, єпархії й інші релігійні організації РПЦ, які є юридичними особами (за виключенням релігійних установ) (статті 48, 209), тобто вже не вказує на централізовану організацію – РПЦ, в цілому.

Аналіз положень Статуту централізованої релігійної організації «Руська Православна Церква» і Статутів тих релігійних організацій, що входять до її складу, дозволяють дійти висновку, що власником майна є РПЦ в цілому, а не окремі її складові. Таким чином, можна дійти висновку, що, по-перше, чинне законодавство РФ у цьому питанні суперечливе, а по-друге, що локальні акти у сфері канонічного права відбивають погляд церкви на вирішення цієї проблеми, не рахуючись з тим, як це питання вирішено в цивільному законодавстві країни.

До того ж інститутний підхід, запропонований законодавцем РФ в Законі, викликає заперечення з боку правників. Зокрема, І. Куніцин вважає, що подібна побудова внутрішніх конфесійних майнових відносин хоча й не суперечить внутрішньому устрою і потребам таких конфесій як протестантизм, буддизм, а також інших конфесій з високим ступенем автономності і розкиданістю релігійних організацій по території країни, які входять до їх складу, навряд чи може бути корисною для конфесій православно-віросповідання, а також інших конфесій, структура яких побудована за принципом суворой централізації. Правник пропонує таке вирішення цієї проблеми: на законодавчому рівні визнати власниками церковного майна, як рухомого так і нерухомого, централізовані релігійні організації, а за місцевими релігійними організаціями закріпити рухоме й нерухоме майно на праві повного господарського відання, розширивши перелік тих організацій (за чинним російським цивільним законодавством це тільки державні й муніципальні підприємства), які б ґрунтувалися на праві господарського відання [8, с. 282].

На недосконалість законодавства щодо цього питання вказують і інші правники, але пропонують свій підхід до його вирішення. Так, М.В. Ільчов вважає, що той факт, що кожний канонічний підрозділ має можливість самостійно розпоряджатися своїм майном, яке повинно було б належати церкві в цілому, оскільки саме нерухомість і земельні ділянки, на яких ця нерухомість знаходиться, є ключовим моментом в забезпеченні життєдіяльності канонічних підрозділів як з цивільно-правових, так і з церковних позицій, викликає занепокоєння. Тому він пропонує, як, до речі, й І. Куніцин, все нерухоме майно релігійного призначення, а також нерухоме майно, призначене для виконання статутних цілей канонічних підрозділів, закріпити на праві власності або у користуванні тільки за самою церквою в цілому, тобто за самою церквою в цілому, тобто за централізованими релігійними організаціями¹, а не за її канонічними підрозділами. Церква повинна сконцентрувати у себе все нерухоме церковне майно, яке в подальшому буде передаватися нею в користування канонічним підрозділам на підставі угоди між церквою і цим підрозділом. Будучи єдиним суб'єктом майнових прав, церква зможе здійснювати єдину політику в питанні володіння, користування і розпорядження цим майном, уникаючи тим самим мож-

¹За Законом РФ централізовані релігійні організації – це конфесійні об'єднання, а саме і Руська Православна Церква; Руська Православна Старообрядська Церква; духовне управління Мусульман тощо, які є юридичними особами.

ливих церковних розколів цивільно-правовими методами [9, с. 21].

Таким чином, якщо І. Куніцин прагне вирішити проблему суб'єктного складу власників церковного майна виключно в межах положень інституту права власності і інших речових прав, то М.В. Ільчов пропонує застосувати не тільки положення зазначеного інституту, але й положення зобов'язального права, а саме договір як підставу виникнення відповідних прав на майно у структурних підрозділів церкви.

На наш погляд, в пропозиції М.В. Ільчова простежується вірний підхід, оскільки, як свідчить практика, релігійні об'єднання православного віросповідання досить часто страждають від різного роду «альтернативних» релігійних громад, які виникають в результаті розколу релігійних громад, які входили до складу релігійного об'єднання, і переходу під юрисдикцію релігійного об'єднання іншої конфесії. Як наслідок, виникає спір щодо майна, яке належало релігійній громаді на праві власності до її відокремлення. Суди при цьому опиняються в вельми складному становищі, оскільки будь-який результат судового процесу буде порушувати права однієї з сторін цієї справи. Частина громади, яка залишилася у складі релігійного об'єднання певної конфесійної належності, не захоче віддавати майно, яке знаходиться у неї на законних підставах, а інша частина, довівши легітимність свого створення, буде пред'являти вимоги на майно або його частину, тобто

і на будови і споруди включно. Таким чином, юридичне вирішення проблеми на користь однієї із сторін не співпадає з її фактичним вирішенням. Така ситуація на практиці може створювати умови для виникнення будь-яких між-релігійних конфліктів, що є неприпустимим.

Отже, зважаючи на принцип відділення церкви від держави, питання про суб'єктів права власності на церковне майно повинно вирішуватися на законодавчому рівні на користь самих релігійних організацій, тобто з урахуванням тих положень, які існують в канонічному праві з цієї проблеми². Не можна релігійним організаціям нав'язувати будь-який варіант вирішення цієї проблеми, бо таким чином буде порушуватися конституційний принцип, відповідно до якого держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій.

Суб'єктами права власності на майно релігійного призначення слід визнавати централізовані релігійні організації, які діють через своїх законних представників – центри (управління), а також місцеві релігійні організації, що входять до складу централізованої релігійної організації. Зазначені організації мають різний обсяг майнової правосуб'єктності, на що впливає як особливість самого майна релігійного призначення, так і норми, що містяться в локальних нормативно-правових актах релігійних організацій, зокрема в їх установчих документах.

²У літературі зазначається, що на практиці існують суперечності між Статутом централізованих релігійних організацій, зокрема Статутом Руської Православної Церкви і положеннями цивільного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Протоиерей Владислав Цыпин. Курс церковного права / Протоиерей Владислав Цыпин. – Клин : Христиан. жизнь, 1997. – 700 с.
2. Суворов Н. С. Учебник церковного права / Н. С. Суворов ; [под ред. и с предисл. В. А. Томсинова]. – М. : Зерцало, 2004. – 504 с.
3. Ильичев М. В. Русская Православная Церковь и право: комментарий / М. В. Ильичев. – М., 1999. – 464 с.
4. Садков А. Н. Религиозные организации как субъекты гражданского права : дис. ... канд. юридич. наук / А. Н. Садков. – Волгоград, 2004. – 224 с.
5. Законы гражданские. – М. : Тип. Рябушинского П. П., 1913. – Вып. 11. – 387 с.
6. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квіт. 1991 р. № 987-XII // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 283.
7. Гражданский кодекс Российской Федерации (части первая, вторая и третья) // СЗ РФ. – 1994 г. – № 32. – Ст. 3301.
8. Куницын И. А. Правовой статус религиозных объединений в России: исторический опыт, особенности и актуальные проблемы / И. А. Куницын. – М., 2000. – 464 с.
9. Ильичев М. В. Имущественное положение церкви / М. В. Ильичев // Радонеж, 1997. – № 16–17. – С. 34–38.